

ЦИВІЛЬНЕ ТА СІМЕЙНЕ ПРАВО. ПРОБЛЕМИ ГОСПОДАРСЬКОГО ТА КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА. ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

Банасевич І.І.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СТОРІН ЗА ДОГОВОРОМ БУДІВЕЛЬНОГО ПІДРЯДУ

УДК 347.454.3

Договір будівельного підряду є інструментом, який дозволяє вже сьогодні формувати матеріальну базу майбутніх економічних відносин і закладати основу для довгочасного, стійкого росту виробничих потужностей. Проаналізувавши сучасне національне законодавство, можна зробити висновок, що на сьогодні в Україні створена певна правова база для функціонування та розвитку виконання будівельних робіт, основу якої складають Цивільний кодекс України [1], Господарський кодекс України [2], Загальні умови укладення та виконання договорів підряду у капітальному будівництві [3] та інші нормативно-правові акти. Проте на даний час вирішені далеко не усі юридичні тонкощі, пов'язані із правовим регулюванням договірних підрядних будівельних відносин. Ефективність застосування підрядних договорів у будівництві можлива винятково на основі виявлення особливих ознак цих договорів, на основі аналізу правового регулювання, істотних умов, прав та обов'язків сторін. Важливою є також проблема відповідальності сторін за договором будівельного підряду, адже саме наявність конкретних заходів цивільно-правової відповідальності стимулює сторін до належного виконання їхніх зобов'язань.

Питання відповідальності за договором будівельного підряду ускладнюється тим, що правовідносини у сфері будівництва окрім норм ЦК України регулюються також нормами Господарського кодексу України. Слід зазначити, що сучасні дослідження наведеної проблеми в Україні здійснюються здебільшого шляхом викладу діючого законодавства в учбовій літературі з цивільного та господарського прав. На пострадянському просторі питання правового регулювання договору будівельного підряду розглядалися у праці Н.С. Кузнецової «Подрядные договоры в инвестиционной деятельности в строительстве» [4], В.М. Коссака «Правове регулювання строків у будівництві» [5] та М.І. Брагінського, В.В. Вітрянського «Договорное право. Книга третья: Договоры о выполнении работ и оказании услуг» [6]. Із сучасних правових досліджень підрядним відносинам присвячена монографія «Теоретичні та практичні аспекти розгляду судами спорів, що виникають із договорів підряду» за загальною редакцією професора В.В. Луца [7].

З метою формування напрямків удосконалення чинного законодавства у сфері виконання будівельних робіт, зокрема, в частині відповідальності сторін

договору будівельного підяду, в даній статті проаналізуємо існуючі теоретичні положення, правові норми та господарську практику із зазначених питань.

Беручи до уваги, що комплексне дослідження всіх проблем такого складного явища, як цивільно-правова відповідальність, що звичайно ж вимагало б висвітлення всіх точок зору, які були висловлені в юридичній літературі з приводу сутності поняття і характерних ознак цивільно-правової відповідальності, не становить предмет даної роботи, тому обмежимося визначенням поняття цивільно-правової відповідальності, яке дав О.С. Йоффе, оскільки, на наш погляд, це визначення найбільш оптимально відображає сутність даного поняття.

Отже, О.С. Йоффе стверджував, що цивільно-правова відповідальність як різновид санкції – це покладення на правопорушника основаних на законі невігідних правових наслідків, які виявляються у позбавленні його певних прав або в заміні невиконаного обов'язку новим, або у приєднанні до невиконаного обов'язку нового додаткового. Вчений писав, що не всяка санкція є мірою юридичної відповідальності. Відповідальність – це санкція за правопорушення. Але санкція не завжди означає відповідальність, оскільки відповідальність – це завжди додаткові обтяження майнового чи особистого характеру [8, с.7-14].

Як зазначав В.П. Грибанов, цивільно-правовій відповідальності властиві свої специфічні риси (особливості), які дозволяють відмежувати її від інших видів юридичної відповідальності, підкреслюючи її цивільно-правовий характер. По-перше, це майновий характер цивільно-правової відповідальності, оскільки її застосування завжди пов'язано із відшкодування збитків, стягненням завданої шкоди, сплатою неустойки. По-друге, відповідальність за цивільним правом є відповідальністю одного учасника цивільно-правових відносин перед іншим, відповідальність правопорушника перед потерпілим. В майновому обороті порушення обов'язків однією особою завжди тягне за собою порушення прав іншого рівноправного (автономного) суб'єкта. По-третє, відповідність розміру відповідальності розмірові завданої шкоди чи збитків. Певним чином можна говорити про межі цивільно-правової відповідальності, які передбачають її компенсаційний характер і як наслідок, – необхідність еквівалентного відшкодування потерпілому завданої шкоди. Адже кінцева мета застосування цивільно-правової відповідальності полягає у відновленні майнової сфери потерпілого. По-четверте, особливістю цивільно-правової відповідальності є застосування рівних за обсягом мір відповідальності до різних учасників майнового обороту за однотипні правопорушення. Це є свідченням принципу рівноправності учасників цивільно-правових відносин незалежно від майнового стану, форми власності на майно тощо [9, с.171-172].

В юридичній науці прийнято поділяти цивільно-правову відповідальність на різні види. Залежно від підстав виникнення виділяють договірну і

позадоговірну відповідальність. Звичайно, в контексті досліджуваної теми ми розглянемо договірну відповідальність. Під договірною прийнято розуміти відповідальність, яка настає у випадках невиконання або неналежного виконання зобов'язання, яке виникло з договору [10, с.623].

Цивільний кодекс у ст. 883 та ст. 886 закріплює правило про відповідальність підрядника і замовника за будь-яке винне порушення договору, якщо сторони не доведуть, що ці порушення сталися не з їх вини.

Погоджуючись із В.В. Вітрянським, який критикуючи вчення про склад цивільного правопорушення як загальної і єдиної підстави цивільно-правової відповідальності, зазначає, що підставою цивільно-правової відповідальності (єдиною і загальною) є порушення суб'єктивних цивільних прав, як майнових, так і особистих немайнових [10, с.705], можна констатувати, що єдиною і загальною підставою договірної відповідальності є порушення умов договору.

Відповідно до ст. 610 ЦК порушенням зобов'язання є його невиконання чи неналежне виконання. Невиконання зобов'язань має місце тоді, коли боржник не здійснив на користь кредитора жодної дії, що становить предмет виконання зобов'язання. Неналежне виконання полягає у порушенні при здійсненні дій, що становлять предмет виконання зобов'язання, умов, визначених його змістом [11, с.424].

Відповідальність за невиконання або неналежне виконання договору будівельного підряду, як і цивільно-правова відповідальність в цілому, настає при наявності певних умов. Такими умовами цивільно-правової відповідальності є: протиправність поведінки особи; шкода, як результат протиправної поведінки; причинний зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою; вина особи, що заподіяла шкоду.

Протиправність поведінки особи, на яку покладається цивільно-правова відповідальність, завжди є обов'язковою умовою. Правомірні дії особи не можуть спричиняти її майнової відповідальності. Протиправною поведінкою сторін договору виявляється у невиконанні чи неналежному виконанні договірних зобов'язань, тобто у порушенні договірних умов, вимог цивільного законодавства або звичаїв ділового обороту.

Не викликає сумнівів також і те, що стосовно договірної відповідальності навряд чи варто зосереджувати увагу на протиправності поведінки порушника, як обов'язковій ознаці, що тягне за собою застосування цивільно-правової відповідальності. Достатньо сказати, що будь-яке невиконання чи неналежне виконання договору є в апriorі порушенням норм права. Це впливає із положень ЦК, відповідно до яких зобов'язання повинні виконуватись належним чином у відповідності з умовами зобов'язання і вимогами закону, а при відсутності таких умов і вимог – у відповідності із звичаями ділового обороту чи іншими вимогами, що звичайно ставляться [10, с.708]. Найпоширенішим видом порушення договору будівельного підряду є прострочення як підрядника, яке виявляється у несвочасному завершенні будівництва в цілому чи окремих його етапів, так і замовника, яке полягає у

несвочасному виконанні обов'язку по забезпеченню підрядника фронтом робіт, проектно-кошторисною документацією, якщо цей обов'язок договором не покладено на підрядника, а також прострочення прийняття та оплати виконаних робіт чи внесення авансу, передбаченого договором. Підрядник також відповідає за порушення вимог щодо якості результату будівельних робіт, його знищення чи пошкодження.

Необхідною чи факультативною умовою цивільно-правової відповідальності є також наявність негативних наслідків (шкоди) у майновій сфері особи, права якої порушено. Якщо йдеться про застосування такої форми відповідальності, як відшкодування шкоди, то вказана умова є обов'язковою, оскільки сам факт спричинення шкоди підлягає доказуванню. Неподання доказів, які підтверджують наявність збитків (шкоди), що спричинені порушенням зобов'язання, є безумовною підставою до відмови у задоволенні вимоги про відшкодування шкоди. У випадку застосування інших форм цивільно-правової відповідальності, наприклад неустойки, наявність негативних наслідків у майновій сфері носить факультативний характер. Як загальне правило, на вимогу про виплату неустойки за невиконання або неналежне виконання боржником зобов'язання кредитор не повинен доводити завдання йому збитків (ч.1 ст. 550 ЦК). Разом з тим, враховуючи надане суду право зменшити розмір неустойки, якщо він значно перевищує розмір збитків, ми можемо говорити про факультативний характер названої умови цивільно-правової відповідальності стосовно неустойки.

Під шкодою як наслідком протиправної поведінки особи розуміють зменшення або втрату певного особистого (немайнового) чи майнового блага, а тому залежно від об'єкта цивільного правопорушення розрізняють майнову та немайнову (моральну) шкоду [11, с.428]. Майнова шкода – це матеріальні наслідки правопорушення, які мають вартісну форму. Грошову оцінку майнової шкоди називають збитками. У ч.2 ст.22 ЦК вказано два види збитків: реальні збитки та упущена вигода. До реальних збитків належать втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права. Упущена вигода – це ті доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушено.

Немайнова (моральна) шкода відповідно до вимог ст.23 ЦК – це втрати немайнового характеру внаслідок фізичного болю та душевних страждань, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, протиправною поведінкою інших осіб щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів із знищенням чи пошкодженням її майна, а також втрати немайнового характеру внаслідок приниження честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Відповідно до ч.2 ст. 883 та ст. 886 ЦК України у випадку невиконання чи неналежного виконання своїх обов'язків за договором підрядник та замовник зобов'язані відшкодувати збитки у повному обсязі. Отже, відшкодуванню у

разі порушення умов договору підряду підлягають як реальні збитки, так і упущена вигода.

Особа, яка допустила порушення суб'єктивного цивільного права, може нести відповідальність лише за наслідки, завдані саме цим порушенням, тобто однією із умов відповідальності є наявність причинного зв'язку між порушенням і негативними наслідками, що настали. Більшість вчених – правознавців, в першу чергу ті, які підтримували конструкцію «складу цивільного правопорушення» (Л.А. Лунц, Г.К. Матвеев, І.Б. Новицький та інші), вважали, що тільки необхідний причинний зв'язок може бути умовою відповідальності [12, с.55; 13, с.307-319]. Проте, відносно обов'язкової наявності такої умови, як причинний зв'язок, потрібно погодитись із В.В. Вітрянським, який зазначав, що «встановлення причинного зв'язку має правове значення, а сам причинний зв'язок набуває характеру необхідної умови договірної відповідальності тільки тоді, коли мова йде про відшкодування збитків. Якщо ж застосовуються інші форми відповідальності: неустойка (штраф, пеня), відповідальність за грошовим зобов'язанням, — наявність (чи відсутність) причинного зв'язку, як і самих наслідків у вигляді збитків, носить факультативний характер і набуває правового значення тільки при вирішенні судом питання про зменшення неустойки, розмір якої значно перевищує розмір збитків» [10, с.712]. І справді, при стягненні неустойки кредитор достатньо підтвердити відповідними доказами тільки сам факт невиконання або неналежного виконання боржником зобов'язання. Якщо ж боржник висуває твердження про неспіврозмірність неустойки, що стягується, наслідкам допущеного порушення і надає докази, які свідчать про те, що збитки кредитора, викликані порушенням, ніяк не могли досягнути розміру пред'явленої ним неустойки, суд може (не зобов'язаний) врахувати і обставини, пов'язані із наявністю причинного зв'язку.

Цивільний кодекс України як обов'язкову умову відповідальності сторін за договором будівельного підряду передбачає вину (ч.1 ст. 883 та ст. 886 ЦК України). Вина в цивільному праві тривалий час розглядалась як психічне ставлення особи до своєї протиправної поведінки та її наслідків і вважалась суб'єктивною підставою цивільно-правової відповідальності. ЦК відмовився від традиційного підходу до розуміння вини. Про це свідчить правило, закріплене в абз.2 ч.1 ст.614 ЦК, згідно з яким особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання. Отже, є всі підстави вважати, що під виною ЦК України визнає не психічне відношення особи до своєї протиправної поведінки та її наслідків, а невжиття нею об'єктивно існуючих заходів, що залежать від неї і спрямованих на недопущення порушення зобов'язання [11, с.430]. Більш адекватною для цілей договірної відповідальності є так звана «поведінкова» концепція вини, у рамках якої під виною розуміється невжиття необхідних заходів для належного виконання зобов'язання. [14, с.15].

У цивільному праві діє припущення (презумпція) вини особи, яка вчинила

правопорушення. Згідно зі ст.614 ЦК особа, яка порушила зобов'язання, вважається винною в цьому, поки не доведе відсутність своєї вини. Договори підрядного типу характеризуються покладенням ризику невиконання чи неналежного виконання зобов'язання на підрядника.

У разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором чи законом. Іншими словами це форми (міри) цивільно-правової, зокрема договірної, відповідальності, тобто форми вираження негативних наслідків в майновій сфері порушника, які є наслідком вчиненого ним правопорушення [10, 633].

Ст.611 ЦК передбачає, зокрема, такі правові наслідки порушення зобов'язання: припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від нього; розірвання договору; зміна умов зобов'язання; сплата неустойки; відшкодування збитків чи моральної шкоди. Звичайно, цей перелік не є вичерпним. До зазначених правових наслідків належить також, наприклад, безоплатне усунення недоліків збудованого об'єкта або відшкодування витрат замовника на виправлення недоліків чи відповідного зменшення плати за роботу тощо.

Не всі із зазначених наслідків порушення зобов'язання пов'язані з покладенням на особу нових додаткових обов'язків як заходу цивільно-правової відповідальності. Саме тому мірами цивільно-правової відповідальності, на думку М.М. Сібільова, є лише такі правові наслідки порушення зобов'язання, як відшкодування збитків та моральної шкоди і сплата неустойки, оскільки за загальним правилом, викладеним у ст.622 ЦК, боржник, який сплатив неустойку і відшкодував збитки, завдані порушенням зобов'язання, за загальним правилом не звільняється від обов'язку виконання зобов'язання в натурі. Усі інші правові наслідки порушення зобов'язання є мірами захисту цивільних прав [11, с.424].

Отже, враховуючи вищенаведене можна констатувати, що як норми ЦК України (ст.ст. 883, 886), так і Загальні умови укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві (п. 112), передбачають відповідальність сторін договору будівельного підряду а порушення його умов у формі відшкодування збитків та сплати неустойки. Як нами вже зазначалось збитки підлягають відшкодуванню винною стороною у повному обсязі. Принцип повного відшкодування передбачає відшкодування як позитивної шкоди (реальної), так і упущеної вигоди (неотриманих доходів).

На зручність застосування такої форми відповідальності, як неустойка, звертав увагу О.С. Йоффе. Він писав, що, по-перше, збитки стягуються лише тоді, коли вони дійсно завдані. Коли ж, незважаючи на правопорушення, збитки можуть і не виникнути, тоді, відповідно, правопорушення не потягло б для особи, що його вчинила, ніяких негативних наслідків. По-друге, для стягнення збитків потрібно доказувати як їх факт, так і розмір; при неустойці ж потерпіла особа доводить лише факт правопорушення, і це дає їй гарантію хоча б певної суми відшкодування. По-третє, в довготривалих зобов'язаннях

порушення частіше всього полягає в неналежному виконанні. В момент порушення збитки ще важко оцінити, і тому неустойка є оперативним засобом стимулювати боржника виконувати зобов'язання протягом всього часу, а не тільки в той момент, коли будуть виявлені збитки [15, с.160].

Застосування неустойки поруч зі збитками породжує проблему їх співвідношення. Чинний ЦК України та Загальні умови укладення та виконання договорів підряду у капітальному будівництві (п. 113) передбачають застосування штрафної неустойки, яка стягується у повному обсязі незалежно від відшкодування збитків.

Отже, можна зробити висновок, що використання у договорах на виконання будівельних робіт різноманітних майнових санкцій тільки підвищує можливість належного виконання договірних зобов'язань. Хоча потрібно зауважити, що оскільки норми чинних нормативно-правових актів, які стосуються відповідальності в основному диспозитивні, то питання встановлення конкретних санкцій віддано на розсуд сторін.

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // *Офіційний вісник України*. — 2003. — № 11. — Ст. 461; з наступними змінами і доповненнями.
2. *Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року* // *Відомості Верховної Ради України*. — 2003. — №№18-22 — Ст. 144.
3. *Загальні умови укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2005 р.* // *Офіційний вісник України*. — 2005. — №31 (Ч.2.). — Ст. 1867.
4. Кузнецова Н.С. *Подрядные договоры в инвестиционной деятельности в строительстве* / Н.С. Кузнецова. — К.: Наукова думка, 1993. — 159 с.
5. Коссак В.М. *Правове регулювання строків у будівництві* / В. М. Коссак. — К.: «Будівельник», 1991. — 143с.
6. Брагинский М.И. *Договорное право. Книга третья: Договоры о выполнении работ и оказании услуг* / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский — М.: «Статут», 2004. — 1055с.
7. *Теоретичні та практичні аспекти розгляду судами спорів, що виникають із договорів підряду: Монографія* / [Берестова І.Е., Бобрик В.І., Велика нова М.М. та ін.]; за заг. ред. академіка НАПрН України В.В. Луця, наук. ред. А.Б. Гриняк. — К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010, - 320 с.
8. Иоффе О.С. *Ответственность по советскому гражданскому праву*. — М., - 311 с.
9. Грибанов В.П. *Гражданское право: Учебник. В 2т. Т.1.* — М., 1993. — 456 с.
10. Брагинский М.И., Витрянский В.В. *Договорное право. Книга первая: Общие положения: Издание 2-е.* — М.: «Статут», 2003. — 848 с.
11. *Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар* / За ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. — К.: Істина, 2004. — 928 с.
12. Новицкий И.Б., Луц Л.А. *Общее учение об обязательстве*. — М.: Госюриздат, 1950. — 416 с.
13. Новицкий И.Б., Луц Л.А. *Общее учение об обязательстве*. — М.: Госюриздат, 1950. — 416 с.
14. Ткачук А.Л. *Значення вини у відносинах відповідальності за порушення договірних зобов'язань: Автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03.* — К., 2002. — 22 с.
15. Иоффе О.С. *Обязательственное право*. — М.: Изд. «Юрид. лит.», 1975. — 880 с.

Банасевич І.І. Відповідальність сторін за договором

будівельного підряду.

У даній статті автором досліджується проблема цивільно-правової відповідальності сторін за договором будівельного підряду. При цьому автор аналізує чинне законодавство та погляди інших дослідників названої проблеми і висловлює власні пропозиції щодо удосконалення законодавства.

Ключові слова: договір будівельного підряду, відповідальність, відшкодування збитків, неустойка.

Банасевич И.И. Ответственность сторон за договором строительного подряда.

В данной статье автор исследует проблему гражданско-правовой ответственности сторон договора строительного подряда. При этом автор анализирует действующее законодательство и взгляды других исследователей названной проблемы, а также высказывает собственные предложения относительно совершенствования законодательства.

Ключевые слова: договор строительного подряда, ответственность, возмещение убытков, неустойка.

Banasevych I.I. Civil liability of the parties for building contract.

In this article the author investigates to issue of civil liability of the parties for building contract contracts. Also the author analyses active legislation and views of the other investigators on the aforementioned problem and enounces his own propositions concerning the legislation development.

Key words: bulding contract, liability, damages and penalties.

Васильєва В.А.

КОРПОРАТИВНІ ПРАВОЧИНИ: ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ

УДК 332.012.324+347.132.6

Корпоративне право, завоювавши собі самостійне місце в системі права, продовжує активно торувати шлях до доктринального осмислення суспільних відносин та категорій корпоративного права. Ще не вляглися суперечки щодо таких категорій як корпоративне право, суб'єктивні корпоративні права, корпоративне право як об'єкт правовідношення, як на часі постало питання кваліфікації категорії корпоративні правочини та правовідносини, що виникають на їх підставі. В першу чергу виникає питання: що є предметом саме такого договірного регулювання? Будь-який науковий аналіз та класифікація не є самоцллю, і, окрім пізнавального характеру, має за мету досягнення практичного результату. Отож теоретичне виокремлення групи корпоративних правочинів беззаперечно буде вимагати спеціального регулювання шляхом закріплення окремих норм.

Підштовхують нас до вирішення цих питань проблеми практики. Зокрема, на науковий висновок щодо неоднакового застосування норм матеріального права була направлена справа щодо стягнення процентів за користування